Л. Чернявська, наук. співроб., НЮБ НБУВ

Законопроєкт про економічну діяльність домогосподарств готують до першого читання

На розгляд Верховної Ради України у першому читанні очікує законопроєкт «Про свободу підприємницької (економічної) діяльності домогосподарств» (реєстр. № 8143)[1]. Цей документ є системним і спрямованим на комплексне врегулювання правового статусу домогосподарства. Підготовлений законодавчий акт має кодифікований характер і є результатом співпраці податкового, економічного та соціального комітетів ВРУ.

За словами голови Комітету ВРУ з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів Г. Третьякової, головною метою законопроєкту є надання домогосподарству (родині) права бути самостійним суб'єктом у частині здійснення економічної діяльності, а саме домогосподарство визнається первинним економічним суб'єктом. Документ безпосередньо не змінює податкову систему та не впливає на показники державного бюджету. Водночас його прийняття потребуватиме внесення змін до податкового законодавства насамперед у частині податку на доходи фізичних осіб, щодо чого вже ведеться фахова робота з профільним комітетом та урядом з метою напрацювання відповідної макроекономічної моделі. Г. Третьякова наголосила, що Україна нині залишається єдиною європейською державою, де родина не може здійснювати економічну діяльність без реєстрації окремого суб'єкта – зокрема, фізичної особи-підприємця чи іншої організаційної форми. У європейській практиці, за її словами, господарська та економічна діяльність є тотожними поняттями, а домогосподарства мають право реалізовувати вироблену продукцію без обов'язкової реєстрації як підприємницького суб'єкта, за умови відсутності найманої праці поза межами родини. Законопроєкт передбачає: законодавче визначення поняття «домогосподарство», яке наразі врегульовано фрагментарно; закріплення двох основних ознак домогосподарства – спільного проживання («спільний дах») та спільного ведення господарства («спільна кухня»); надання права здійснювати економічну (підприємницьку) діяльність без реєстрації фізичної особи-підприємця; запровадження річної податкової декларації домогосподарства з метою отримання бюджетного відшкодування, а також передекларації; визначення поняття «соціального трансферту», для підтримки домогосподарства в разі настання складних життєвих обставин. Однією із цілей законопроєкту визначено усунення такої диспропорції та забезпечення можливості врахування витрат домогосподарства передусім на іпотеку, лікування та освіту дітей. Законопроєкт передбачає створення окремої декларації для родини як домогосподарства, якої наразі в Україні не існує. Як пояснила Г. Третьякова, якщо, наприклад, домогосподарство отримало 100 тис. грн доходу від реалізації продукції, але має кількох утриманців, на кожного з яких передбачається мінімальна сума утримання (орієнтовно 10–12 тис. грн), то до бази оподаткування включатиметься виключно сума, що перевищує відповідний сукупний мінімум. Законопроєктом передбачається механізм передекларування: якщо член домогосподарства є найманим працівником і податок на доходи фізичних осіб вже сплачено податковим агентом, центральні органи виконавчої влади зобов'язані не пізніше, ніж за місяць до подання декларації

[1] Проєкт закону «Про свободу підприємницької (економічної) діяльності домогосподарств» № 8143 від 20.10.2022. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/40672

надати домогосподарству всю наявну в них інформацію про отримані доходи. Домогосподарство, своєю чергою, додає лише доходи від власної економічної діяльності[2].

До видів підприємницької (економічної) діяльності, що дозволяється здійснювати без реєстрації фізичної особи-підприємця, належать: перукарські та косметологічні послуги; юридичні консультації; послуги домашньої прислуги; догляд за хворими або немічними особами; надання індивідуальних уроків (репетитора); індивідуальне виховання дітей (гувернер); послуги пов'язані з очищенням та прибиранням приміщень за індивідуальним замовленням; ремонт взуття, одягу, побутових текстильних та трикотажних виробів, килимів та килимових виробів, шкіряних, галантерейних і дорожніх виробів, меблів, радіотелевізійної та іншої аудіо– і відеоапаратури, електропобутової техніки та інших побутових та офісних приладів, годинників, інших предметів особистого користування, домашнього вжитку та металовиробів; технічне обслуговування і ремонту музичних інструментів; послуги з прання та прасування білизни та інших текстильних виробів; роздрібна торгівля продовольчими та непродовольчими товарами з лотків і на ринках; послуги з перевезення пасажирів автомобільним транспортом; послуги з перевезення вантажу; діяльність у сфері ресторанного господарства; послуги з естетичної косметології, крім тих, що підлягають ліцензуванню; інші види робіт, до яких залучаються члени цього домогосподарства, крім видів діяльності, що підлягають ліцензуванню та відносяться до незалежної професійної діяльності відповідно до закону. Законопроєкт пропонує встановити граничний обсяг доходу для застосування спрощеної форми ведення економічної діяльності домогосподарством – до 8 млн грн на рік, із можливістю обговорення цієї межі до другого читання. Окремо законопроєкт містить визначення соціальних трансфертів як виплат, що мають перерозподільчий характер і фінансуються за рахунок податків. У цьому контексті розмежовуються соціальні гарантії, соціальне страхування, соціальні послуги та соціальні привілеї[3].

Законопроєкт вводить цікаву фінансову модель. При розрахунку податків до витрат домогосподарства пропонується відносити не лише закупівлю товарів, а й витрати на утримання кожного члена сім'ї (у розмірі 60 % від середньої зарплати за минулий рік). Така декларація стане основою для отримання «соціального трансферту» – адресної допомоги від держави для тих, хто опинився у складних обставинах, що зробить державну підтримку родин прозорішою.

Але попри привабливість задумки, на погляд низки експертів, запропонований документ має підводні камені, головними з яких є можливість вчинення корупційних дій та юридична плутанина.

Так, у Головному науково-експертному управлінні (ГНЕУ) вважають, що запропонований законопроєкт не перешкоджає використати право на здійснення бізнесової діяльності через домогосподарство особам, яким Закон забороняє займатися підприємництвом (наприклад, чиновникам під прикриттям родичів). А ще звертають увагу на недостатній рівень юридичного визначення терміну «домогосподарство», який автори запозичили із правил перепису населення, і який не стикується із Сімейним та Цивільним кодексами України, що може створити плутанину у питаннях власності та спадщини. Крім цього, проєкт закону не містить чітких правил державного обліку та реєстрації таких домогосподарств[4].

[2] Домогосподарство може отримати статус суб'єкта економічної діяльності: Комітет соцполітики підтримує законопроєкт № 8143. Офіційний вебпортал парламенту України РАДА. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/270943.html

[3] Домогосподарство може отримати статус суб'єкта економічної діяльності: Комітет соцполітики підтримує законопроєкт № 8143. Офіційний вебпортал парламенту України РАДА. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/270943.html

[4] Замість ФОП – сім'я: Рада готує закон про підприємницьку діяльність домогосподарств. Хвиля. URL: https://help.hvylya.net/uk/323756-vmesto-fop-semya-rada-gotovit-zakon-o-predprinimatelskoy-deyatelnosti-domohozyaystv

Експерти вважають, що запровадження терміна «домогосподарство» у запропонованому варіанті в законодавстві України призведе до неоднозначності розуміння поняття «сім'я», яке частково збігається з поняттям «домогосподарство», і застосовуватиметься в однакових відносинах, що може суттєво зашкодити належному регулюванню відносин, які, зокрема, є предметом Сімейного кодексу України, а саме: немайновим та майновим правам та інтересам подружжям, відносинам між батьками та дітьми, усиновлювачами та усиновленими, між матір'ю та батьком дитини щодо її виховання, розвитку та утримання. Крім цього, запропоноване визначення не враховує того, що в науці фінансового права домогосподарство розглядається як економічна проєкція соціального феномену «сім'я», тому поняття «сім'я» та «домогосподарство» можна вважати синонімічними у відносинах оподаткування, або учасником податкових відносин є тільки сім'я (у тому числі як вид домогосподарства), а не у господарських чи цивільних відносинах[5]

Окрім цього, у тексті законопроєкту взагалі не прописано, що робити державі, якщо родина порушить встановлені правила (наприклад, найме сторонніх працівників або перевищить ліміт доходу)[6].

Низка профільних міністерств і державних структур України також висловлюють серйозні зауваження до законопроєкту.

Міністерство фінансів України не підтримує законопроєкт через відсутність розрахунків бюджетних витрат, пов'язаних з його реалізацією, оскільки із впровадженням цього законодавчого акта надходження податків можуть зменшитися, а видатки на допомогу навпаки зрости. У Державній податковій службі України вважають документ «сирим» і таким, що суперечить Податковому кодексу України, оскільки він намагається регулювати податки, декларації, знижки та облік доходів, хоча такі питання можна змінювати тільки через зміни саме до Податкового кодексу України. Однак терміни «пасивний дохід», «звітний рік», «податкова знижка» не збігаються з Податковим кодексом України, що призведе до плутанини, конфліктів та ускладнення роботи податкової. Також неясно, як реєструвати домогосподарства, як змінювати їхнього представника, як передавати персональні дані членів, чи платитимуть вони ЄСВ – ці прогалини, вважають у Державній податковій службі України, роблять Закон незрозумілим і ризикованим для бюджету. А в Комітеті ВРУ з євроінтеграції вважають, що державна підтримка домогосподарств може порушити конкуренцію (за Угодою з ЄС) і звертають увагу на те, що критерії мікропідприємств не відповідають європейським стандартам. Антимонопольний комітет України (АМКУ) застерігає: ухвалення законопроєкту у запропонованому варіанті робить домогосподарства суб'єктами господарювання, тому надання їм будь-якої державної підтримки (податкова знижка, пільги, відшкодування) може вважатися державною допомогою, яка спотворює конкуренцію. Також АМКУ звертає увагу на необхідність перегляду запропонованих змін до Господарського кодексу України, оскільки сам ГКУ втратив чинність у 2025 р.[7].

Як зазначають експерти, у Пояснювальній записці законопроєкту вказано, що його метою є закріплення в українському законодавстві суб'єктності за домогосподарством (домоекономікою) з одночасним забезпеченням податковими та економічними пільгами, що

[5] Без ФОП, але з декларацією: Комітет розгляне законопроєкт про підприємницьку діяльність домогосподарств. Судово-юридична газета. URL: https://sud.ua/uk/news/publication/353737-bez-flp-no-s-deklaratsiey-komitet-rassmotrit-zakonoproekt-o-predprinimatelskoy-deyatelnosti-domokhozyaystv

[6] В Раді хочуть дати українцям можливість вести бізнес без ФОП. Мінфін. URL: https://minfin.com.ua/ua/2026/02/18/168443982/

[7] Сімейний бізнес без ФОП: Рада розглядає проєкт закону, який передбачає декларації про доходи домогосподарства. Політарена. URL: https://politarena.ua/simeynyy-biznes-bez-fop-rada-rozghliadaie-proiekt-zakonu-iakyy-peredbachaie-deklaratsii-pro-dokhody-domohospodarstva-151330/

призведе до активізації економічної діяльності населення та зростання доходів громадян. Дійсно, цим законопроєктом пропонується здійснювати підприємницьку (економічну) діяльність домогосподарством без реєстрації фізичної особи. Водночас такі суб'єкти все одно повинні будуть виконувати певні податкові обов'язки, а саме: подавати звітність щодо своєї діяльності та дотримуватися лімітів обсягу доходу. Згідно з законопроєктом, облік доходів домогосподарств буде здійснюватися у спрощеному вигляді. Крім цього, документ передбачає, що членами домогосподарства є фізичні особи, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують свої кошти та витрачають їх, незалежно від того, чи перебувають такі особи у сімейних чи родинних відносинах, їх віку, статі, дієздатності. Кількість членів домогосподарства не обмежується[8].

Як зазначають експерти Державної установи «Інститут економіки та прогнозування НАН України», у сучасному світі домогосподарства залишаються ключовим елементом національних економік, демонструючи унікальну здатність до економічної стійкості та адаптації до швидкозмінних умов. На відміну від бізнес-структур, домогосподарства мають гнучкість, яка дає їм змогу ефективно протистояти зовнішнім і внутрішнім викликам, таким як: економічні кризи, технологічні трансформації чи геополітичні потрясіння, що має вирішальну роль у забезпеченні стабільності та розвитку економіки[9]. У контексті війни та післявоєнного розвитку функції домогосподарств набувають ще більшого значення. Розглядаючи ступінь формалізації, зайнятість у домогосподарстві може носити ознаки як формальної (зареєстровані няні або репетитори з контрактами, домашній бізнес [зареєстрований як ФОП], агентства побутового сервісу), так і неформальної (неформальні доглядові або кулінарні послуги сусідам, родичам тощо). Багато видів домашньої праці сьогодні набувають форми самозайнятості або гібридної економічної активності. Роль інституційного сектору домогосподарств постійно зростає у світі, постійно збільшуючи внесок у валову додану вартість. Так, як свідчить База даних Євростату, розміри валової доданої вартості у країнах Європи, створеної в інституційному секторі домогосподарства, становили у 2015 р. – 0,38 %, 2016 р. – 0,37 %, 2017 р. – 0,35 %, 2018 р. – 0,35 %, 2019 р. – 0,34 %, 2020 р. – 0,34 %, 2021 р. – 0,33 %, 2022 р. – 0,30 %, 2023 р. – 0,30 %. Термін «домашня робота» охоплює широкий спектр послуг, що виконуються особами у приватних домогосподарствах та для них. Конвенція МОП 189 (ст. 1) визначає «домашню роботу» як «роботу, що виконується в межах домогосподарства або домогосподарств або для них… у рамках трудових відносин». Державна політика країн-членів ЄС повністю структурує спосіб визначення особистих та побутових послуг у різних країнах. Ця політика може мати різні цілі як у сфері соціальної політики (розвиток догляду за залежними особами, заходи щодо догляду за дітьми), політики зайнятості (створення нових робочих місць, активізація безробітних, боротьба з незадекларованою робочою силою, політика балансу між роботою та особистим життям), так і в економічній політиці (розвиток нового сектору, структурування пропозиції). У результаті використовуються різні інструменти, що відповідають цим різним цілям та пов'язані з різними національними інституційними шляхами. У світовому дискурсі тривалий час обговорюється проблема включення цих видів діяльності до ВВП. Однак наразі ця проблема не набула законодавчого врегулювання.

[8] Чи можна буде працювати без ФОП? Аналізуємо законопроєкт № 8143. Бухгалтер Ідеального Підприємця. URL: https://bip.net.ua/articles/chi-mozhna-bude-praczyuvati-bez-fop-analizu%D1%94mo-zakonopro%D1%94kt-8143/

[9] Доповідна науково-аналітична записка «Роль домогосподарства та зайнятості домашніх працівників в Україні». Державна установа «Інститут економіки та прогнозування України» НАН. URL: https://komspip.rada.gov.ua/uploads/documents/32200.pdf

Розвиток інформаційно-мережевої економіки та часткове зближення таких базових структур індустріально-ринкової економіки як фірма та домогосподарство (коли домогосподарство практично виконує роль фірми, де працівник з'єднується із засобами виробництва, якими все частіше стає інформація) неодмінно поставить у майбутньому необхідність більш широкого розуміння «домашньої праці» та нормативно-правового її регулювання. У багатьох країнах ЄС (Франція, Німеччина, Італія, Іспанія) домашня праця офіційно регламентується окремими законами або кодексами, які визначають статус «домашнього працівника»; забезпечують обов'язкову реєстрацію трудових договорів; передбачають мінімальні соціальні гарантії (страхування, оплачувані відпустки, медичне обслуговування); дають змогу створювати профспілки та захищати колективні інтереси. Визначення домашньої праці зазвичай містяться у трудових кодексах або у спеціальних законах, що регулюють трудові відносини. У деяких розвинутих країнах, переважно у Західній Європі, визначення домашньої праці та право на соціальне забезпечення встановлюються шляхом колективних переговорів, як, наприклад, у Швеції, або шляхом поєднання спеціальних законів та колективних переговорів, зокрема, в Австрії, Бельгії, Франції та Італії. Деякі країни мають більше одного національного визначення домашньої праці, де одне визначення є у Трудовому кодексі України, а інше – в окремому законі, що регулює цю діяльність; або, де одне визначення є в національному трудовому законодавстві, а інше – у законі, що регулює одну з основних схем соціального забезпечення. В інших країнах немає чіткого визначення домашньої праці, і таким чином де-факто встановлюється, що домашні працівники мають ті ж права та обов'язки, що й інші працівники, тому трудові відносини неявно виражені в законодавстві. Протягом останніх двох десятиліть у ЄС застосовувались різні форми державної підтримки для розвитку особистих та побутових послуг з особливим акцентом на домашні справи. За допомогою різних інструментів було досягнуто кількох цілей. Головною метою було скорочення незадекларованої праці та заохочення створення постійних робочих місць різними способами: зниження ціни (насамперед надання субсидій домогосподарствам з метою зниження первинної вартості послуги); спрощення процедур (створення загальної системи ваучерів, що робить цю діяльність більш видимою та спрощує формальне працевлаштування); нове регулювання зайнятості (підвищення гнучкості зайнятості в секторі шляхом надання спеціальних статусів працівникам); сприяння появі сторони пропозиції (це може означати послуги, що пропонуються формальним постачальникам, а також імміграційну політику, яка має вирішальне значення в багатьох європейських країнах, де іммігранти є основною формою пропозиції).

Законопроєкт № 8143 був зареєстрований ще у жовтні 2022 р. і лише тепер, після тривалої паузи, Комітет ВР з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів повернувся до його опрацювання. Актуальність таких дій зрозуміла: сьогодні економіка потребує швидкого відновлення і тому легалізація сімейного мікробізнесу без зайвої реєстрації може вивести з тіні тисячі репетиторів, майстрів манікюру, нянь і перевізників без значних втрат для бюджету (якщо вірити авторам документа). Водночас критики нагадують про ризики: від податкових лазівок і конкуренції до неузгодженості з Податковим кодексом України і правом ЄС.

Інша частина експертів дають позитивну оцінку запропонованому документу через його простоту та підтримку звичайних людей у важкі часи. Вони вважають законопроєкт революційним, який вперше в Україні визнає родину не лише соціальною, а й повноцінною економічною одиницею. Це сформує в нашій державі більш справедливу систему оподаткування, орієнтовану на людину і родину, створить правові та економічні умови функціонування та збільшення доходів домогосподарств в Україні, адже світова практика свідчить, що найкращими економічними агентами в ринкових економіках є в першу чергу домогосподарства

(домоекономіка), які, за сприятливих умов та бажання, перетворюються з мікробізнесу на малий, середній та великий бізнес.

Водночас не можна не звертати увагу на серйозну критику – адже запропонований документ називають «сирим»: без чітких правил, розрахунків та узгодження з іншими законами. Тож багато експертів наполягають на тому, що без серйозних змін його краще не приймати.

О. Симоненко, канд. політ. наук, ст. наук. співроб., НЮБ НБУВ

Ключові зміни реформи трудового законодавства України 2026 року

Наразі Україна завершує наймасштабніший крок у реформі трудового законодавства за останні десятиліття. Мова йде про законопроєкт № 14386 щодо Трудового кодексу України. Цей законопроєкт був схвалений урядом наприкінці 2025 р. і передбачається, що він замінить застарілий Кодекс законів про працю 1971 р. та імплементує понад 30 директив ЄС.

Слід зазначити, що Мінекономіки готувало цей законопроєкт у межах соціального діалогу та серії консультацій із представниками сторони працівників і роботодавців, бізнес-асоціаціями, експертним середовищем та міжнародними партнерами. «Ми подали проєкт Трудового кодексу, щоб оновити трудове законодавство під сучасну економіку та європейські стандарти. Це про електронні процедури, чіткі критерії трудових відносин і сучасні види договорів – щоб було більше визначеності для людей і бізнесу та зрозумілі механізми захисту прав», – зазначив міністр економіки, довкілля та сільського господарства України О. Соболев[10].

Метою цієї реформи було заявлено: осучаснити правила роботи ринку праці, посилити реальний захист працівників, зменшити бюрократію для бізнесу, впровадити європейські стандарти регулювання та реалізувати Стратегію зайнятості населення до 2030 р. Як пояснюють у Міністерстві економіки, довкілля та сільського господарства України, головна мета документа – не скасування прав, а імплементація європейських стандартів у трудові відносини. Адже проєкт прямо закладає європейські рамки в ключових сферах: відпустки, робочий час та відпочинок, колективні переговори, захист від дискримінації, баланс між роботою і сім'єю, прозорість та гарантії в оплаті праці тощо[11].

Отже, проєктом нового Трудового кодексу України передбачено сім ключових змін, які модернізують трудові відносини. А саме:

1. Чіткі ознаки трудових відносин.
2. Гнучкі трудові договори.
3. Цифровізація трудових відносин.
4. Прозорий механізм мінімальної зарплати.
5. Гнучкі режими для батьків.
6. Реформа перевірок.
7. Можливості для працевлаштування молоді.

Розглянемо детальніше зазначені пункти.

Трудовий кодекс України 2026 р. вперше закріплює вісім чітких ознак трудових відносин, для відмежування їх від цивільно-правових договорів. Це нововведення допоможе зменшити «тіньову» зайнятість і схеми з ФОП. Ці ознаки трудових відносин вміщають: особисте виконання роботи (робота виконується особисто за конкретною кваліфікацією, професією

[10] Уряд затвердив проєкт Трудового кодексу та подав його на розгляд до Верховної Ради. Урядовий портал. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-zatverdyv-proekt-trudovoho-kodeksu-ta-podav-ioho-na-rozghliad-do-verkhovnoi-rady

[11] Проект оновленого Трудового кодексу: ключові положення та відповіді на поширені запитання. Урядовий портал. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/proekt-onovlenoho-trudovoho-kodeksu-kliuchovi-polozhennia-ta-vidpovidi-na-poshyreni-zapytannia)